

Boekbesprekingen

Rutten, Daan, *De ernst van het spel. Willem Frederik Hermans en de ethiek van de persoonlijke mythologie*. Hilversum: Uitgeverij De Persgroep, 2016. ISBN 9789087046347. €29.

De ethische Hermans

Matthieu Serjter

Meer dan twintig jaar na zijn dood is het alsof Willem Frederik Hermans niets aan actualiteitswaarde heeft moeten inboeten. Beroemd is de tweede-lijke biografie die Willem Oterspeer aan de Nederlandse schrijver en wetenschapper wijddde. Met die kanjer schonk Oterspeer een lijvige opvolger aan Hans van Straten's biografie. Onlangs verscheen *Willem Frederik Hermans als filosoof* (2017) van Rainer Erich Scheichlbauer, over Hermans' filosofische 'denkfouten'. En daarnaast is er uiteraard het project van het Huygens-ING, dat Hermans' volledige werk zo wetenschappelijk mogelijk uitgeeft.

Dat de literatuurwetenschap nog niet uitgesproken is over Hermans, heeft waarschijnlijk te maken met de complexiteit van het institutionele gedrag van de auteur, maar ook van zijn oeuvre dat voortdurend tot nieuwe aanvullende interpretaties uitdaagt. Zo blijkt opnieuw uit het in 2016 verschenen boek van Daan Rutten. In *De ernst van het spel. Willem Frederik Hermans en de ethiek van de persoonlijke mythologie* toont hij aan dat Hermans zowel in zijn fictie als in andere genres zoals essay en fotografie, zich veel ethischer profileert dan tot nog toe werd beweerd. Daarvoor steunt hij voornamelijk op theorie die hij aan de invloedrijke Franse psychoanalyticus Jacques Lacan (1901-1981) ontleent en waar nodig aanvult met Sigmund Freud (1856-1939) en Slavoj Žižek (1949).

Om het in waarschijnlijk veel te simpele woorden uit te drukken: Rutten's stelling berust op de Lacaniaanse opvatting dat het talige bewustzijn – de symbolische orde – ons van de realiteit scheidt. De taal laat ons geen directe ervaring toe van het reële en doemt ons tot een voortdurend 'spel' met onstabiele betekenissen. Literatuur zoals die door Hermans

bedreven wordt, laat niet alleen zien in hoeverre ons maatschappelijke functioneren van dat spel afhangt, het toont ook dat het spel voldoende ruimte laat voor kritiek en ethische stellingnames. Daarmee toont Rutten aan dat Hermans meer was dan een nihilistische spellbreker. Ruttens voor-treffelijke tekstanalyses laten zien dat Hermans' universum niet volstrekt betekenisloos is. Hermans treedt er vooral als 'tegenspeler' (p. 127) op, eerder dan als spellbreker. De ethische strekking herkent Rutten in momenten waarop de raderen van het spel aan de lezer onthuld worden zodat hij er beter mee kan omgaan (p. 133). Literatuur werkt dan als een persoonlijke mythe die helpt bij het ordenen van de omringende chaos en inzicht biedt in ethische en maatschappelijke vraagstukken.

Het eerste deel van het boek bestaat uit een uitvoerige cultuurhistorische en theoretische verklaring. In een kristalhelder betoog wordt Lacans theorie (met behulp van Marc De Kesel en Žižek) toegelicht, om er in het tekstanalytische deel weer genererend naar terug te kunnen grijpen. We maken er kennis met personages die niet zonder ordenende en zingevende voorstellingen kunnen overleven. Hun verlangen geeft vorm aan representaties die wederkerig optreden: zij vormen de personages ook. Hermans' figuren zijn eraan onderworpen, als pionnen in een spel van betekenaars waar zij de dragers van zijn (p. 100). Dat spel, leert ons Lacan, is belangrijk want het fungeert als voorwaarde tot socialisering. Het probleem bij Hermans, aldus Rutten, is dat zijn personages zich overidentificeren met het rolmodel dat ze zichzelf toekennen en met de talige projecties die dat rolmodel vergezellen, terwijl diezelfde taal net zou moeten dienstdoen als een herinnering aan de afstand die ons van het reële scheidt. Zo bekeken is er een specifieke rol weggelegd voor de kunst: niet alleen geeft de kunst een esthetische vorm aan het verlangen; via de ideaalbeelden benadrukt de kunst ook de onbereikbaarheid van een of andere ultieme betekenis.

Rutten laat zien dat in verhalen uit de bundel *Paranoia* (1953) telkens een 'verteller' optreedt die aanmoedigt tot een betere positionering t.o.v. het spel van betekenen. Ook in *Ik heb altijd gelijk* (1951) en in het eind jaren 1960 geschreven *King Kong* leren de personages dat zij dat sociale spel moeten leren aanvaarden. Als er al dan niet sprake is van een ideaalbeeld, dan moet het erkennen ervan samenvallen met het besef van zijn onbereikbaarheid. Dat laat Rutten voortreffelijk zien aan de hand van de fotografie, die bij Hermans niet alleen als literair motief optreedt, maar ook als component van zijn kunstenaarschap. Enerzijds is er bij hem de fascinatie voor de hyperrealistische wijze waarop de fotografie de werkelijkheid vastlegt: geen enkele andere kunst kan de illusie – wat gerepresenteerd wordt – zodanig overreën laten stemmen met de realiteit. Het fantasma ligt er als het ware

binnen handbereik. De ethiek bestaat erin om die perfectie te beschouwen als de bevestiging van de illusie. De fotografie toont er *in fine* de onoverbrugbare afstand tussen het reële en het subject dat ernaar verlangt. Denk *kamer van Damokles* (1958).

Een vraag is of de inhoud van Hermans' teksten inderdaad zo naadloos past bij Ruttens alles overkoepelende interpretatie. Volgens zijn harmonieuze leesmodel vult het ene het andere aan, intriges en motieven harmoniseren elkaar, maar is dat wel zo? Vallen er dan geen variaties aan te denken? Veel van de gebruikte werken dateren uit de jaren 1950, geen enkel van na de jaren 1970. Hoe zit het bijvoorbeeld met de al dan niet fictionele teksten die Hermans kort voor zijn dood schreef?

Verder kunnen we ons afvragen of de verregende samenhang van Ruttens leesmodel wel past bij de theorie waar het op steunt. Lacan poneert toch dat overkoepelende interpretatieve modellen onhoudbaar zijn? In hoeverre valt ook Ruttens boek samen met een of andere 'meesterbetekenaar' die beweert iets te verklaren over de realiteit van Hermans' oeuvre? Hoe positioneert Rutten zijn eigen interpretatieve discours t.o.v. de theorie die dat discours onderbouwt?

Een ander punt is de keuze voor het woord 'spel', dat Rutten rechtvaardigt aan de hand van de ludieke dimensie die hij in Hermans' artistieke wereld ontwaart, al is de ernst – zoals de titel aangeeft – nooit ver weg. Past dat ludieke wel bij Lacans theorie? Hoewel Lacan het woord spel wel degelijk gebruikt, wijst zijn 'jeu des signifiants' m.i. eerder op de arbitraire, steeds verschuivende, samenhang van de betekenaarreeks die ons van het reële scheidt, dan op een ludieke intentie. Zou dat ludieke bijvoorbeeld niet beter passen bij het carnavalleske van Hugo Claus of van Arnon Grunberg?

Ten vierde is er de ethische kwestie op zich. Het staat vast dat de gekozen theoretische basis zowel een troef als een zwakte vormt. Enerzijds beschikt het boek over een sterk want consistent theoretisch fundament. Anderzijds huist de zwakte dan weer in de vraag of Hermans' ethiek nog anders dan via Lacaniaanse omzwervingen toegankelijk is. Kan die ethische inslag wel doeltreffend worden genoemd als hij maar voor een hooggeletterde 'happy few' toegankelijk is?

Ten slotte vraag ik mij af of Ruttens keuze voor het begrip 'impliciete' auteur om naar de schrijversfiguur als speler te verwijzen wel pertinent is. In een lange voetnoot (p. 39) beweert hij dat 'de impliciete auteur in de tekst valt waar te nemen', maar dat blijkt nergens duidelijk uit zijn tekstanalyses: nu eens zijn de gedramatiseerde vertellers 'handlangers van de geïmpliceerde auteur', of valt de impliciete auteur samen met een 'literaire stem

die in literaire essays en interviews spreekt', om op bladzijde 172 synoniem te zijn voor de ideologie van de tekst.

Hierboven gestelde vragen stammen niet uit een negatieve indruk die ik aan het boek zou hebben overgehouden. Integendeel, zij getuigen van de gedurfde, creatieve aanpak van de theorie en stimuleren de wetenschappelijke discussie. Het betoog is gestaag opgebouwd, in een heldere taal en de auteur verliest zijn voornaamste stellingen nooit uit het oog. Het geheel mondt uit in een wetenschappelijk discours dat er moeiteloos in slaagt om het maatschappelijke nut van de literatuur aan te tonen.

Terugkijkend kan ik het niet laten om enige spijt te ervaren bij de gedachte dat Hermans' oeuvre de ethische functie van literatuur zou onderbouwen met een herinnering aan het falen van de taal om iets over het reële te kunnen vertellen. Zou het niet mogelijk zijn voor de literatuur om als esthetische ervaring nog een stap verder te gaan? Zou zij niet in staat zijn om het mysterie dat het reële is te verkennen? Door het onzegbare van een zekere realiteit te onderkennen bevestigt de literatuur diezelfde realiteit tegelijkertijd ook als een onweerlegbaar gegeven, en daarmee geeft ze er een zekere vorm aan. Hoeveel dichters hebben niet zo een poging ondernomen naar aanleiding van de gruwel van de shoah?

Soms is de onderneming grensoverschrijdend voor de vertellende instantie of voor de lezer. Op zulke gelegenheden ontstaat de indruk dat de grens die ons van een of andere verboden zone scheidt, bewust verkend werd. Kortstondig gaat het gevaar van de overtreding gepaard met het genot van de geoogste pijn. In *Een verlangen naar ontroostbaarheid* (1993) drukte Patricia de Martelaere het als volgt uit: je moet leren ondervinden 'hoe het genot uiteindelijk nog een gestalte kan worden van de kwelling'. Ze vergeleek het met krabben waar het jeukt. Doelbewust een verboden zone mogen betreden en ervan mogen genieten, eventjes maar. Zou ook dat geen 'ethische' functie van de literatuur kunnen zijn?

Over de auteur

Matthieu Sergier doceert Nederlandse letterkunde aan de Université Saint-Louis – Bruxelles en aan de Université catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve). Hij heeft een proefschrift besteed aan de waarneming van de andersheid en de ethiek van de lectuur in de romans van Frans Kellendonk (1951-1990). Een bewerkte versie daarvan verscheen in 2012 bij Academia Press. Naar aanleiding van zijn onderzoek naar literaire experimenten in schrijversdagboeken verscheen in 2017 bij Academia Press *Het 'nouveau*

journal. *Dagboekexperimenten voor een nieuwe tijd*. Zijn huidige onderzoek gaat over heterolingvistische teksten. Hij is secretaris van de *Association des Néerlandistes de Belgique francophone et de France (ANBF – het platform voor Nederlands aan Franstaligen)* en directeur van de *comparatistische literaire reeks 'Proximités'* bij uitgeverij EME / L'Harmattan.
E-mail: matthieu.sergier@usaintlouis.be / matthieu.sergier@ucloouvain.be